
11

Andrzej Biernacki

NACHT, CZYLI NÓC... CHYBA POGODNA

19

Andrzej Biernacki

NACHT, OR, THE NIGHT...

PROBABLY A SERENE ONE

27

Artur Tanikowski

PODRÓŻ POD SPÓD MASKI.

ARTUR NACHT-SAMBORSKI

A WIZERUNKI ZAGŁADY

49

Artur Tanikowski

A JOURNEY UNDERNEATH THE MASK.

ARTUR NACHT-SAMBORSKI

AND IMAGES OF THE HOLOCAUST

69

Jacek Waltoś

MALARSTWO

JAKO KRYPTOGRAM PRZETRWANIA

77

Jacek Waltoś

PAINTING AS A CRYPTOGRAM OF SURVIVAL

83

Roman Wachs i Hanna Sachs

OBLICZA HOLOKAUSTU

93

Roman Wachs and Hanna Sachs

FACES OF THE HOLOCAUST

99

LIST ARTURA NACHT-SAMBORSKIEGO

DO ZYGMUNTA MENKESA

(BRUDNOPIS) 1945/1946

107

LETTER FROM ARTUR NACHT-SAMBORSKI

TO ZYGMUNT MENKES

(DRAFT) 1945/1946

115

KATALOG / CATALOGUE

295

KALENDARIUM / A BIOGRAPHICAL TIMELINE

347

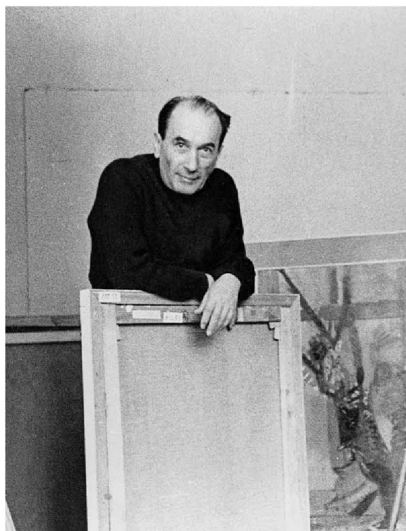
WYBRANA

BIBLIOGRAFIA

351

SELECTED

BIBLIOGRAPHY

Artur Nacht-Samborski w swojej pracowni przy Ryнку Nowego Miasta 5 m. 12, 1968–1970, fot. Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi
Artur-Nacht Samborski in his studio at 5/12 Rynek Nowego Miasta, 1968–1970, photo from the Archive of the Muzeum Sztuki in Łódź

ZGUBIONE KLUCZE

Nacht był osobowością pełną paradoksów. Twierdził: „Malujemy całym sobą – swoimi chorobami, kompleksami, humorem”, a przecież nie od dziś wiadomo, że był skryty i rzadko uzewnętrzniał emocje. Podobnie było z jego twórczością – prezentował swoje prace dość wstrzemięźliwie, wyłącznie na wystawach zbiorowych, za życia nie miał żadnej wystawy indywidualnej. Prawie w ogóle nie datował prac, bardzo wiele z nich pozostało po śmierci malarza bez autorskich tytułów, a te, pod którymi je znamy, nadały mniej lub bardziej udanie osoby porządkujące i inwentaryzujące po śmierci malarza jego spuściznę na potrzeby muzeów i wystaw. Goście odwiedzający pracownię artysty zastawali zazwyczaj obrazy odwrócone licem do ściany. Nacht bardzo niechętnie pisał, „wolał podpisać przygotowany tekst. Jego notatki na temat sztuki są rzadkością”². Był za to „mistrzem i smakoszem rozmowy, umiał zarazem słuchać i przekonująco mówić. Ciekawy spraw ludzkich, korzystał z każdej okazji, nie żałował czasu, bo przecież rozmowa jest najdelikatniejszym i najpełniejszym ujawnieniem osobowości”³.

W 1939 roku Artur Nacht wrócił z Francji do Polski, ponoć w przeczczeniu nadchodzącej wojny. Po jej wybuchu ewakuował rodzinę z Krakowa do Lwowa. Pomagał bliskim, gdy po zajęciu miasta przez Niemców znaleźli się w lwowskim getcie, w którym zmarła jego matka Salomea (Sara) i zginęła wraz z mężem jego siostra Róża. Z pomocą przyjaciół aktywnych w Radzie Pomocy Żydom „Żegota” – Józefy i Mariana Wnuków, Janusza (kolegi z grupy kapistów) i Jadwigi Strzałeckich, a także Stefani Jarochowskiej sam wyjechał ze Lwowa w 1942 roku, wkrótce udało mu się też wyostać z getta swoich bliskich – ojca Juliana (Joela) oraz siostrę Stefanę (Charlotte) Wachs wraz z jej dziećmi Hanką i Romanem⁴. „Schronienia „po aryjskiej stronie” chętnie szukali ci żydowscy Polacy, którzy nie tylko mieli kontakty pośród ludności nieżydowskiej – ich utrzymywaniu i/lub nawiązywaniu sprzyjała zaś znajomość języka polskiego i, pobieżnie przynajmniej, obeznanie z obyczajowością i tradycją kultury większościowej – lecz także dysponowali oszczędnościami i/lub innymi dobrami materialnymi”⁵. Nacht zamieszkał w Warszawie pod „aryjskim” nazwiskiem Stefan Ignacy Samborski, zmieniając kilkakrotnie adresy. Wrócił nawet do malowania, a przed powstaniem warszawskim brał udział w pojedynczych wystawach. Związany wówczas z aktywną w organizacjach pomocowych Heleną Berger, utrzymywał kontakty, obok wymienionych wcześniej osób, także z przywódcą kapistów Janem Cybisem, pisarzem Adolfem Rudnickim czy pisarzem i malarzem Ludwikiem Heringiem. Po powstaniu warszawskim Nacht wraz z Cybisem znaleźli się w Pruszkowie, a potem w Milanówku, gdzie pracowali nad instytucjonalnym reaktywowaniem życia artystycznego w wyzwolonym kraju⁶.

¹ Słowa swojego profesora przytoczył jego wieloletni asystent w warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych Jacek Sienicki. Por. idem, *Do Artura Nacht-Samborskiego*, w: *Artur Nacht-Samborski (1898–1974). Wystawa monograficzna*, kat. wyst., oprac. M. Kaczynowska, H. Piprek, B. Szajna-Sierosławska, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1977, s. nlb.

² S. Gierowski, *Artur Nacht-Samborski*, w: *Artur Nacht-Samborski (1898–1974). Wystawa monograficzna*, op. cit., s. nlb.; przedruk za: „Sztuka” 1975, nr 1–2.

³ Ibidem.

⁴ Sam Artek, jak nazywali go bliscy, do czasu wyprowadzenia rodziny z getta pomieszkował we Lwowie poza gettem, u krewnych malarza Aleksandra „Saszy” Winnickiego, członka przedwojennej Grupy Krakowskiej (informacja od p. Jacka Cybisa). Jadwiga i Janusz Strzałeccy prowadzili w czasie II wojny światowej na warszawskiej Sadybie sierociniec, który stał się schronieniem dla wielu dzieci żydowskich. Za swą działalność pomocową zostali w 1973 roku uhonorowani dyplomami Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata. Por. <https://web.archive.org/web/20160305012366/http://www.sprawiedliwi.org.pl/pl/family/420,rodzina-strzaleckich/> [dostęp: 7.07.2023].

⁵ E. Koźmińska-Frejlik, *Po Zagładzie. Przekryki asymilacyjne ocalałych jako strategię zdomowania się w Polsce (1944/45–1956)*, Warszawa 2012, s. 97, 98.

⁶ Najdokładniejsze jak dotychczas kalendarium życia i twórczości Nachta zestawiła Maria Gołąb w katalogu wystawy: *Artur Nacht-Samborski 1898–1974*, red. P. Juszkiewicz, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 1999, s. 47–75. Por. A. Tanikowski, *Out of Space*, w: *Artur Nacht-Samborski. Marłwe natury i pejzaże*, kat. wyst., red. B. Gawrońska-Oramus, P. Plata, A. Samek, Space Gallery, Kraków 2011, s. 16–23.

Artur Nacht-Samborski, *Czaszka*, ok. 1967–1974,
olej na papierze, 14 × 20 cm, Muzeum Sztuki w Łodzi
Artur Nacht-Samborski, *Skull*, ca. 1967–1974,
oil on paper, 14 × 20 cm, Muzeum Sztuki w Łodzi

STRZEMIŃSKI AND NACHT

Nacht was both a victim of the Holocaust and a witness to the same: someone who was rescued and who rescued in turn. In the perspective of a witness as the author of an artistic testimony on the Holocaust, it is worth referring to Władysław Strzemiński's collage series *To My Friends the Jews*. In the work *Through the Ruins of Demolished Eye Sockets*, the Łódź-based artist juxtaposed a photograph showing a man emerging from a bunker in front of Wehrmacht soldiers after the fall of the Warsaw ghetto uprising with a very schematic drawing of a face rendered by a biologically pulsating contour. "The residual representation of the face slightly overlaps with the image in its upper part. It is a particularly intimate relationship between photography and drawing. [...] The drawing of the face somehow links the executioner and the victim with the bonds of death. [...] Their glances [...] are reflected in the viewer's eye, as if looking for confirmation and identification. Thus, they make their position as a subject uncertain. It is the images that gaze back at the viewer. Dead people and dead things put the viewer in the position of the interpellated. The viewer is put to a special test."⁶⁶ As Luiza Nader concludes: "[Strzemiński] uses photographic, linguistic, and drawing representations, confronting and overlapping them, without renouncing emphatic literality and expression."⁶⁷

In relation to these words, it can be said that Nacht used only painterly representations, and left his collage experiments of the 1920s far behind him. Even his drawings seem painterly in their own way; they result from vision and practice. He never confronted the torturer with the victim, although his works also leave the viewer uncertain. They were never literal as the painter did not intend them to form any coherent series; did not give them titles, and rarely (if ever) exhibited them. As a coherent set, they did not appear publicly during Nacht's lifetime, who supposedly considered them "unfinished."⁶⁸

INHERITANCE MASS AND SINGLE SKULL

Nacht's late heads appeared as a part of his "inheritance mass" at the National Museum in Poznań in 1999, in a monographic exhibition curated by Maria Gołąb and designed by Andrzej Okińczyc. Reviewing that show, I wrote: "It turns out to have been a good idea to collect these nameless, often noseless, sometimes eyeless, sometimes unfinished, ultra-expressive 'portraits' on a small surface, like the yield of a children's competition. [...] Children's creations come to mind here also in connection with the COBRA artists' return to the sources of visual sensitivity, often mentioned in the context of Nacht's work."⁶⁹ A stage designer and portrait painter himself, Okińczyc had earlier designed a show of old Polish coffin portraits in a similar way.⁶⁰ I dare say it wasn't a coincidence.

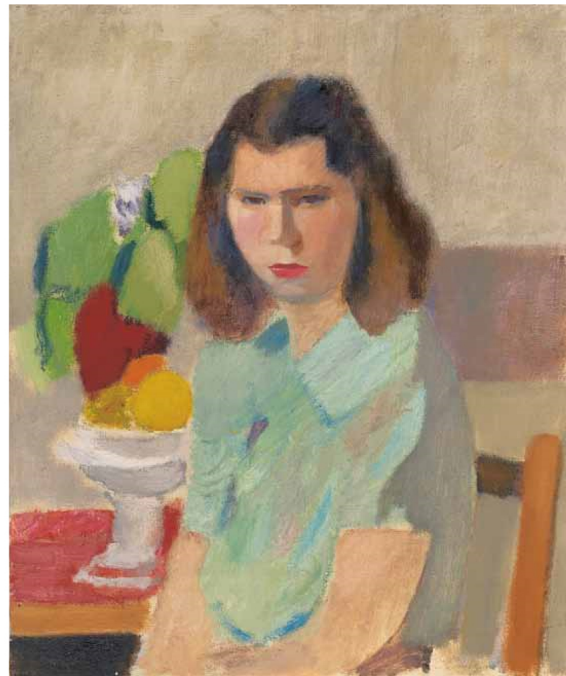
"Only two states of the body are available to empirical perception: the *face* in life, and the faceless *skull* after death. These two views of man ultimately contradict each other. The skull becomes visible when it loses the face it wore in life."⁶¹ Many painters active concurrently with Nacht depicted skulls in their paintings (e.g. Jacek Sempoliński, Jacek Sienicki). This almost never happened with Nacht. Perhaps the only exception here is *Skull*, an oil on paper from the collection of the Muzeum Sztuki in Łódź. Against a dark background, in the centre of the composition, there is a bright spot framed in a dark outline. Within it, we can see a longitu-

Bazanty, 1950–1960, olej, płótno, 70 × 100 cm, Muzeum Sztuki w Łodzi, nr inw. MS/SN/M/1812
Pheasants, 1950–1960, oil, canvas, 70 × 100 cm, Muzeum Sztuki in Łódź, inv. no. MS/SN/M/1812

Papuga, 1955, olej, papier, 66 × 66 cm, Muzeum Sztuki w Łodzi, nr inw. MS/SN/RYS/1750
Parrot, 1955, oil, paper, 66 × 66 cm, Muzeum Sztuki in Łódź, inv. no. MS/SN/RYS/1750

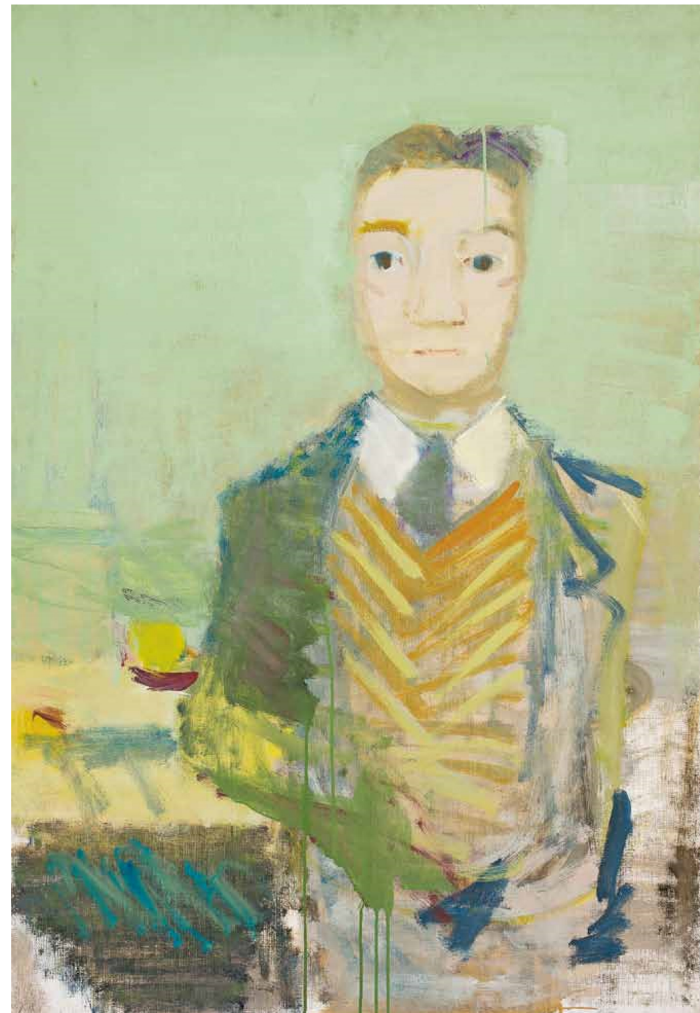

Portret kobiety, ok. 1949, olej, płótno, 54,5 × 45 cm, Muzeum Sztuki w Łodzi, nr inw. MS/SN/M/886
Portrait of a Woman, ca. 1949, oil, canvas, 54.5 × 45 cm, Muzeum Sztuki in Łódź, inv. no. MS/SN/M/886

Portret z bukietem, 1962, olej, płótno, 90 × 70 cm, Muzeum Sztuki in Łódź, nr inw. MS/SN/M/701
Portrait with Bouquet, 1962, oil, canvas, 90 × 70 cm, Muzeum Sztuki in Łódź, inv. no. MS/SN/M/701

Portret mężczyzny na seledynowym tle, olej, płótno, 100 × 70 cm, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. MPW 63, zdjęcie © Muzeum Narodowe w Warszawie
Portrait of Man on Celadon Background, oil, canvas, 100 × 70 cm, National Museum in Warsaw, inv. no. MPW 63, image © National Museum in Warsaw

DŁUG WYOBRAŹNI WOBEC HISTORII

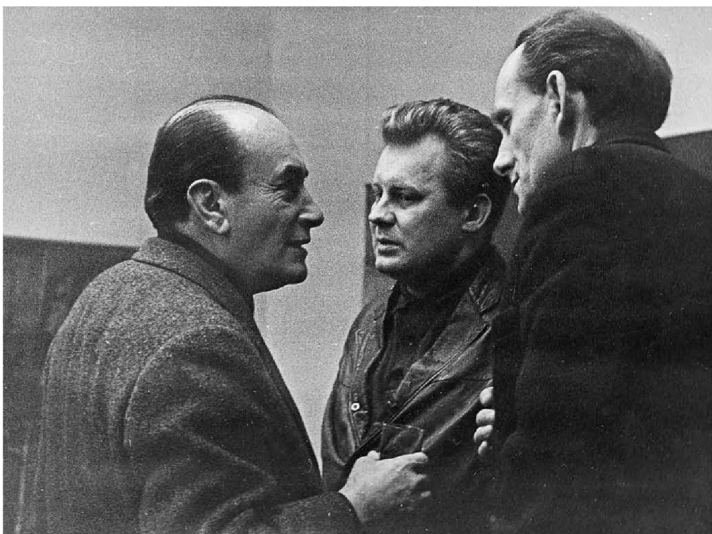
IMAGINATION'S DEBT TO HISTORY

186

*Głowa bez twarzy w niebieskiej bluzce, olej, papier fotograficzny, 39,5 × 30 cm,
Muzeum Sztuki w Łodzi, nr inw. MS/SN/RYS/1506
Faceless Head in a Blue Blouse, oil, photographic paper, 39,5 × 30 cm,
Muzeum Sztuki in Łódź, no. inv. MS/SN/RYS/1506*

187

Artur Nacht-Samborski, Rajmund Ziemiński i Jacek Sienicki, fot. Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi
 Artur Nacht-Samborski, Rajmund Ziemiński, and Jacek Sienicki, photo from the Archive of the Muzeum Sztuki in Łódź

Artur Nacht-Samborski i Aleksander Kobzdej, Warszawa, ok. 1955, fot. Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi
 Artur Nacht-Samborski and Aleksander Kobzdej, Warsaw, ca. 1955, photo from the Archive of the Muzeum Sztuki in Łódź